

*Trwanie w języku... Pamięci Profesor Moniki Gruchmanowej
w 10. rocznicę Jej śmierci*

red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, Poznań 2013, ss. 148

Publikacja *Trwanie w języku... Pamięci Profesor Moniki Gruchmanowej w 10. rocznicę Jej śmierci* stanowi pokłosie sesji naukowej zorganizowanej w 2011 roku w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk dla uczczenia 10. rocznicy śmierci Prof. Moniki Gruchmanowej, wybitnego językoznawcy związanego z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Książka składa się z trzech części. Całość otwiera krótkie, aczkolwiek niezwykle istotne wprowadzenie *Od Redaktorów* Anny Piotrowicz oraz Małgorzaty Witaszek-Samborskiej – objaśniające czytelnikowi intencję publikacji.

Część I recenzowanego tomu, noszącą zaskakujący tytuł *Zamiast wstępu*, stanowią dwa teksty autorstwa Krzysztofa Trybusia oraz Tomasza Lisowskiego, które w interesujący sposób prezentują sylwetkę naukową Prof. Gruchmanowej, ze szczególnym uwzględnieniem jej głównych zainteresowań badawczych, koncentrujących się wokół dialektologii oraz socjolingwistyki.

Kolejną część, zatytułowaną *Teksty wspomnieniowe*, tworzą cztery wyjątkowe teksty autorstwa Bożeny Chrzęstowskiej (*Pamięć i wdzięczność*), Janiny Abramowskiej (*Wspomnienie o Pani Monice*), Bogdana Walczaka (*Profesor Monika Gruchmanowa w moich wspomnieniach*) oraz Honoraty Skoczylas-Stawskiej (*Wspomnienia z lat studenckich, drogi naukowej i dydaktycznej w 10. rocznicę pożegnania Profesor Moniki Gruchmanowej*), które oprócz sylwetki naukowej przedstawiają fascynujące fakty z prywatnego życia Profesor Gruchmanowej.

Zarówno ze wstępu, jak i artykułów wspomnieniowych, wyłania się

obraz nie tylko naukowca wielkiego formatu, ale także ciepłej i życzliwej osoby, którą była Profesor Gruchmanowa.

Na część III publikacji, zatytułowaną *Teksty naukowe*, składa się dzieśięć prac naukowych o różnorodnej tematyce, m.in. z zakresu tekstologii, dialektologii, onomastyki, socjolingwistyki czy pragmatyki. Należy zaznaczyć, że większość z zamieszczonych tekstów nawiązuje do badań prowadzonych przez Profesor Monikę Gruchmanową.

Zbiór ten inicjuje artykuł *Z badań tekstologicznych* Zygmunta Zagórskiego, stanowiący ważny głos w dyskusji nad kształtem współczesnej tekstologii. Autor w niezwykle syntetyczny i przejrzysty sposób przedstawia wybrane problemy badawcze, które mimo powstania wielu cennych opracowań z zakresu teorii tekstu w dalszym ciągu wymagają wnikliwych analiz. Zagórski zwraca szczególną uwagę na konieczność ujednoczenia terminologii oraz doprecyzowania dotychczasowych ustaleń, dotyczących m.in. granic tekstu, jego formatu, pojęcia *tekstemu* i rozwiązań klasyfikacyjnych. Podsumowując rozważania, Badacz podkreśla potrzebę „ściślejszego określenia statusu nauki o tekście (a tym samym także o dyskursie)” (s. 48). Zważywszy na to, że recenzowany tom ukazał się w niedługim czasie po śmierci Autora, znakomitego językoznawcy związanego z ośrodkiem poznańskim, artykuł ten nabiera szczególnego charakteru i jako taki stanowi ważne źródło wskazówek dla humanistów podejmujących badania nad tekstem.

Kolejny artykuł, zatytułowany *Etymologie ludowe toponimów historycznie i współcześnie*, autorstwa Zofii Zierhofferowej oraz Karola Zierhofferera, poświęcony został ciekawemu zjawisku ludowych etymologii toponimów w języku polskim. Zdaniem Badaczy „etymologia ludowa jest próbą powiązania nazwy z utworzonymi na jej podstawie apelatywami lub imionami przejrzystymi znaczeniowo, które wyjaśniają nazwę na tle wyimaginowanej sytuacji” (s. 55). Opierając się na analizie najstarszych przekazów kronikarskich, jak i współczesnych opracowań toponomastycznych, Autorzy przedstawiają trzy grupy ludowych etymologii nazw miejscowych, które zostały sklasyfikowane zgodnie z pełnionymi przez nie funkcjami kulturowymi oraz językowymi, tj. ubarwieniem przekazu historycznego, celami politycznymi i patriotycznymi oraz wydobyciem przejrzystości znaczeniowej nazwy.

Maciej Kamiński w tekście zatytułowanym *Funkcjonowanie analitycznego kauzatywu w tekstach Libri maleficorum miasta Poznania z XVII wieku* przedstawia cenne uwagi dotyczące użycia czasownika *dać* w polszczyź-

nie mówionej doby średniopolskiej. Na podstawie wnikliwej analizy języka rękopiśmiennych tekstów zeznań sądowych (*Libri maleficorum*) miasta Poznania, Autor dowodzi występowania w tym okresie analitycznego kauzatywu, tworzono go za pomocą posiłkowego słowa *dać*, co jest zgodne z wcześniejszymi ustaleniami Salomei Szlifersztejnowej. Kamiński podważa tym samym tezę M. Gehrman o współczesnym charakterze tego zjawiska.

Zajmujący artykuł Anny Piotrowicz oraz Małgorzaty Witaszek-Samborskiej *Stan badań nad słownictwem gwary miejskiej Poznania* zawiera przegląd dotychczasowych publikacji poświęconych polszczyźnie miejskiej Poznania. Ponadto, Autorki w niezwykle ciekawy i klarowny sposób prezentują odrębności leksykalne tej gwary, tj. dialektyzmy (np.: *brękot żart.*, *lekc.* ‘maruda, zżęda’, *dziabka powsz.* ‘motyka’, *miągwa//mióngwa//miungwa* ‘osoba płacziwa, słabowita’), germanizmy obejmujące kalki leksykalne (np.: *odkluczyć powsz.* ‘otworzyć zamek kluczem’, *zrobić łóżko powsz.* ‘pościć łóżko’) oraz zapożyczenia właściwe (np.: *dynks//dyngs* ‘jakaś rzecz, której nazwy mówiący nie zna lub nie pamięta w tej chwili’), archaizmy (np.: *ból powsz.* ‘rana, wrzód’, *zybura* ‘brudna, mętna ciecz’), a także wyrazy utworzone przez mieszkańców odnoszące się do realiów Poznania (np.: *bimba powsz.* ‘tramwaj’). Liczne przykłady odrębności regionalnych zostały zilustrowane barwnymi cytacjami, zaczerpniętymi ze *Słownika gwary miejskiej Poznania* pod red. Moniki Gruchmanowej oraz Bogdana Walczaka. Badaczki wskazują również najnowsze kierunki rozwoju badań nad współczesną gwarą poznańską oraz postulują opracowanie III zaktualizowanego wydania *Słownika gwary miejskiej Poznania*.

Kwestia odrębności leksykalnych gwary poznańskiej (wielkopolskiej) została podjęta również przez Autorki interesującego tekstu pod tytułem *Status regionalizmów poznańskich w leksykografii polskiej*. Jolanta Migdał i Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk skonfrontowały 42 regionalizmy wielkopolskie występujące w najnowszych opracowaniach słownikowych¹

¹ Materiał badawczy został wyekscerpowany z siedmiu dzieł leksykograficznych: *Słownik języka polskiego*, pod red. W Doroszewskiego, t. X, Warszawa 1958–1969; *Mały słownik języka polskiego*, pod red. E. Sobol, wyd. X zmienione i poprawione, Warszawa 1993; *Słownik współczesnego języka polskiego*, pod red. B. Dunaja, Warszawa 1996; *Inny słownik języka polskiego*, pod red. M. Bańki, t. I–II, Warszawa 2000; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. IV, Warszawa 2003; *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgólkowej, t. L, Poznań 1996–2005; *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, pod red. J. Bralczyka, Warszawa 2005.

z materiałem zawartym w *Słowniku gwary miejskiej Poznania*. Zdaniem Badaczek, przeprowadzona analiza „wskazuje na konieczność wypracowania odpowiednich narzędzi badawczych do słownikowego opracowania regionalizmów” (s. 83) oraz stworzenie specjalnej metodologii opisu tychże odrębności.

Przemysław Wiatrowski w tekście *Leksykalno-frazeologiczne wskaźniki emocji w „Słowniku gwary miejskiej Poznania” pod redakcją Moniki Gruchmanowej i Bogdana Walczaka* omawia „sposób wyrażania emocji przez mieszkańców Poznania” (s. 86). Podstawę materiałową stanowią środki leksykalno-frazeologiczne komunikujące i wyrażające emocje, które zostały wyekscerpowane ze *Słownika*. Autor wyróżnia i wnikliwie analizuje dwie podstawowe klasy jednostek: środki denotujące uczucia (jak choćby: *muki* ‘dąsy’, *paradzić się* ‘pysznić się’, *dostać fęfry* ‘wystraszyć się’, *nerwerwer//nerwyrywyr* ‘człowiek nerwowy, nerwus’, *zdala-siały* ‘zmartwiony, osowiały’, *rąbać w pory* ‘trząść się ze strachu’, *patrzyć jak byk na pyrkę* ‘spoglądać na kogoś nieprzystępnie, z politowaniem’) oraz struktury ekspresywne, wśród których dużą grupę tworzy słownictwo charakteryzujące człowieka pod różnymi względami (np.: *jery!* ‘rany! rety!’, *psiakreś* ‘psiakrew’, *gzub* ‘malec’, *zoldaj* ‘żołnierz’, *bulaj* ‘grubas’, *szmoder* ‘brudas’, *lelek* ‘pieszczoch’, *pituchna* ‘pobożnisia’, *ryfa* ‘cymbał’). Podsumowując nad wyraz ciekawe rozważania, Badacz zwraca uwagę na znaczącą przewagę ilościową wykładników negatywnych emocji nad pozytywnymi².

Małgorzata Świąćicka, autorka interesującego szkicu *Gwara bydgoska w świadomości młodych bydgoszczan*, wychodząc z założenia, że „regionalizmy są warstwą leksykalną raczej słabo znaną młodym mieszkańcom Bydgoszczy” (s. 102), próbuje dokonać charakterystyki świadomości językowej młodzieży w zakresie lokalnej gwary. W tym celu wykorzystuje wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2011 roku wśród ponad 100 uczniów szkół średnich. Wynika z nich, że respondenci zdają sobie sprawę z istnienia gwary bydgoskiej, jej sytuacyjno-funkcjonalnych, geograficznych oraz pokoleniowych ograniczeń, a jednocześnie deklarują, iż nie są jej użytkownikami i mają ograniczoną wiedzę w tym zakresie.

² Należy zaznaczyć, że tendencja ta jest obecna również w ogólnopolskiej odmianie języka. Uwagę na to zwracali m.in. Piotr Brzozowski oraz Elżbieta Laskowska; Por.: P. Brzozowski, *Problemy analizy prototypowości pojęć (na przykładzie „uczciwości”, „komunizmu” i „nauczyciela”)*, „Etnolingwistyka” 4, 1989, s. 51–63; E. Laskowska, *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz 1993, s. 129.

Błażej Osowski na wstępie artykułu *Przymiotniki w materiałach Adama Tomaszewskiego* jasno określa cel swojej pracy. Jest nim prezentacja przymiotników zgromadzonych w tzw. kartotece Adama Tomaszewskiego³, a także rozważenie możliwości wykorzystania ich w badaniach oraz leksykograficznym opracowaniu gwar tego regionu. Na podstawie analizy bogatego materiału, obejmującego ok. 2500 form wyrazowych, Badacz omawia wybrane najliczniejsze grupy przymiotników. Podsumowując swoje ustalenia, Autor jednoznacznie stwierdza, że mimo problemów wynikających z braku definicji przy niektórych hasłach należy korzystać ze zbiorów Tomaszewskiego, które jego zdaniem „stanowią cenne źródło do badań trwałości i dynamiki zmian w systemie gwar wielkopolskich zarówno w obszarze leksyki, fonetyki, jak i słowotwórstwa” (s. 116).

Tekst Justyny Kobus, zatytułowany *Słownictwo recesywne w języku mieszkańców wybranych wsi wielkopolskich na przykładzie subpola tematycznego BUDOWA WOZU KONNEGO*, omawia zjawisko ewolucji leksykalnej lokalnej odmiany polszczyzny, za przykład wykorzystując nazwy wozów i ich części składowych. Autorka porównuje w tym celu współczesny materiał językowy z danymi zawartymi w tomie V *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* oraz zeszytcie IV *Polskiego zeszytu etnograficznego*. Wnikliwa analiza jednoznacznie potwierdza tezę o wycofywaniu się z użycia słownictwa subpola tematycznego WÓZ KONNY. Wskazują na to niepełne zestawy nazw, liczne zniekształcenia oraz zróżnicowanie w obrębie jednej miejscowości. W podsumowaniu Badaczka podkreśla konieczność udokumentowania tej zanikającej warstwy leksykalnej.

Michał Szczyszek w artykule *Polszczyzna mówiona – leksyka w dialogach zdaniowych. Uwagi wstępne*, przedstawia wyniki przeprowadzonej analizy statystycznej „różnic w sposobach komunikacji językowej typu *twarzą w twarz*” (s. 134), uwzględniając odmienne sytuacje i strategie komunikacyjne. Podstawę materiałową stanowią przetranskrybowane nagrania sesji dialogowych (liczące ok. stu minut), odbywających się w dwóch etapach: w warunkach wzajemnej widzialności oraz ograniczonej widzialności. Autor ukazuje różnice zachodzące między liczbą wystąpień elementów językowych (leksemów) i niewerbalnych elementów wypowiedzi.

³ Kartoteka zawiera materiały gwarowe zebrane przez dra Adama Tomaszewskiego na terenie Wielkopolski w latach 1930–1932 i 1943. Obecnie jest ona przechowywana w Pracowni Dialektologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

dzi (tokenów) w obu etapach. Omawia przy tym ich wpływ na jakość komunikacji.

Recenzowany tom ze względu na bogatą problematykę oraz wysoki poziom artykułów naukowych stanowi interesującą i inspirującą pozycję dla językoznawców o różnych zainteresowaniach badawczych, m.in. z zakresu tekstologii, dialektologii, onomastyki, socjolingwistyki czy pragmatyki. Publikacja *Trwanie w języku...* jest ponadto cennym źródłem wiedzy o postaci Profesor Moniki Gruchmanowej, legendy poznańskiego ośrodka naukowego.

Magdalena Ancypo
Uniwersytet w Białymstoku